

HİLÂFET TARTIŐMASI: SEYYİD BEY VE ŞEYHÜLİSLÂM MUSTAFA SABRİ ÖRNEĞİ

Hüseyin ARSLAN*

Abstract

The Discussion of Caliphate: Example of Sayyid Bey and Sheikh ul-Islam Mustapha Sabri.

In this study, which we called it as the Discussion of Caliphate: Example of Sayyid Bey and Sheikh ul-Islam Mustapha Sabri, we tried to examine comparatively how a modernist religious scholar like Sayyid Bey, who defended the abolishment of the caliphate and a traditionalist religious scholar like Mustapha Sabri, who was the strict defender of the institution of caliphate, treated the subject matter.

Key Words: Caliphate, comparative, Sayyid Bey, Mustafa Sabri, abolishment, defender.

GİRİŐ

Hilâfet kavramı, dört halife devrinden itibaren bütün İslâm tarihi boyunca devam eden tartışmaların odak noktalarından biri olmuştur. Özellikle Sünnî Müslümanlar için önem taşıyan hilâfet, Hz. Peygamber'in vefatıyla ortaya çıkıp günümüze kadar uzanan tarihî süreç içinde sürekli tartışılmıştır.

Őiddetli tartışmaların, kavgaların ve savaşların müsebbibi olan hilâfet makamı birçok defa el değiştirmiş, Yavuz Sultan Selim'in 1517'de Mısır'ı fethinden sonra da Osmanlı'ya geçmiştir. Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne miras olarak kalan hilâfet önce 1 Kasım 1922'de saltanattan ayrılmış daha sonra 3 Mart 1924'te TBMM tarafından ilga edilmiştir. Hilâfetin kaldırılması Türkiye Cumhuriyeti'nin lâikliğe giden yoldaki ilk önemli adımı niteliğindedir. Ancak ilga kararına rağmen kavram etrafındaki tartışmalar güncelliğini farklı boyutlarda günümüze kadar kaybetmemiştir.

Bu çalışmamızda; saltanatın hilâfetten ayrılarak kaldırılmasıyla başlayan ve hilâfetin ilga edilmesi sürecinde artarak devam eden tartışmalara konu olan hilâfet meselesini, hilâfetin kaldırılmasını savunan Adliye Vekili ve İzmir Mebusu olarak tanınan modernist Seyyid Bey (d.1873-ö.1925) ile hilâfetin lüzumunu ve kaldı-

* Dr., Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Bilim Dalı, Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı, (Doktora Mezunu)

rılmamasını savunan Osmanlı Şeyhülislâmlarından gelenekçi Mustafa Sabri (d.h. 1286-ö.m.1954) cephesinden nasıl değerlendirildiğini mukayeseli olarak incelemeye çalışacağız.

Seyyid Bey, *Medhalin* hilâfet bahsinde¹, *Hilâfet ve Hâkimiyet-i Milliye* adlı eserinde ve hilâfetin kaldırılması esnasında *Hilâfetin Mâhiyet-i Şer'iyesi* adı altında TBMM'de yaptığı uzun konuşmada hilâfetle ilgili görüşlerini belirtmiştir. Özellikle meclis kürsüsünde yaptığı konuşmayla hilâfetin kaldırılmasını istemeyenlerin muhalefetini kırmıştır.

İsmail Kara, Seyyid Bey'in mecliste yaptığı konuşmayı şöyle değerlendirmiştir: “*Seyyid Bey'in hilâfetin kaldırılması sırasında TBMM'de yaptığı meşhur konuşma (Hilâfetin Mâhiyet-i Şer'iyesi adıyla basıldı), muhalefeti büyük ölçüde kırmış ve şeriat adına halifeliği savunanların boyunlarını bükmüş, kılıçlarını indirmişti. Aslında Seyyid Bey, bu konuşmada pek de yanlış şeyler söylemedi; söylemedi ama din ve İslâm adına, bir İslâm hukuku müderrisi olarak kelimelere büründürdüğü bu doğrular, dinin ve İslâm'ın mahkûm edilmesinin, birçok insana zulmedilmesinin gerekçeleri oldular; gayrimeşru muamelelere şerî kılıf vazifesi gördüler. Dahası kendisinin de Meclis'ten, Adliye Vekilliği'nden, sudan bir bahane ile uzaklaştırılmasına, çok kısa bir zaman sonra da bilinmeyen bir insan olarak öteki dünyaya göçmesine zemin hazırladılar. Biliyoruz ki Seyyid Bey bu konuşmanın verdiği itibardan yararlanarak İslâm hukuku ve Türk geleneklerinden yararlanmakla hazırlanacak bir Medeni Kanun'un peşine düşmüştü. Hâlbuki kendisinden istenen yalnızca yaptığı konuşma idi.*”²

İlginçtir; Falih Rıfkı Atay hatıralarında, Seyyid Bey ve meclis kürsüsünde yaptığı ve hilâfet taraftarlarının muhalefetini kıran konuşma ile ilgili şu bilgileri aktarmaktadır: “*Hilâfetin dinde yeri olmadığını, o gün hiçbir hocanın cevap veremeyeceği şer'i delilleriyle ispat eden Seyyid Bey de eski bir hoca idi. Nutkunu büyük bir başarı ile bitirip kürsüden indiği zaman, Mustafa Kemal: -Seyyid Bey son vazifesini yaptı, diyordu.*”

Hilâfet meselesinde, hilâfetin kaldırılmaması gerektiğini savunan Mustafa Sabri ise konu ile ilgili görüşlerini özellikle “İslâm'da İmamet-i Kübrâ: Yani

1 Seyyid Bey'in *Medhal*'in hilâfet bahsinde yer alan çalışması, daha sonra neşredilen *Hilâfet ve Hâkimiyet-i Milliye* adlı eseri ile *Hilâfetin Mahiyet-i Şer'iyesi* adı altında Mecliste yaptığı konuşmaya esas teşkil etmektedir. Seyyid Bey, muhtemelen hilâfetle ilgili geliştirdiği düşüncelerini farklı platformlarda da olsa aynı biçimde ifade etmiştir.

2 İsmail Kara, “Garı, Ganun ve Şapka”, *Dergâh*, S.5, Temmuz 1990, s.23.

Hilâfet-i Muazzama-i İslâmiyye”, üst başlığıyla, Osmanlıca olarak neşredilen *Yarın*³ gazetesindeki yazılarında dile getirmiştir. Sert bir üslûpla yazdığı yazılarda yeni Türkiye Cumhuriyeti’nin hilâfetle ilgili yaptığı uygulamaları eleştiren Mustafa Sabri, artık hayatta olmayan ama zamanında mecliste yapmış olduğu konuşma ile hilâfet taraftarlarının muhalefetine kıran Seyyid Bey’i, *Yarın* gazetesinin 56. ve 60. sayılarında kaleme aldığı yazılarında ağır bir şekilde eleştirmiştir.

Mustafa Sabri, saltanatın hilâfetten ayrılması ve hilâfetin ilgası konusunda Mustafa Kemal’e ve onun hükümetine sert eleştirilerde bulunmuştur. Ama aynı Mustafa Sabri padişaha, Damad Ferit Paşa’nın hükümeti iyi idare edemediği için kendisinin sadaret makamına getirilmesi isteğinde bulunmuş⁴; Anadolu’da başlayan millî mücadeleyi tasvip etmeyip desteklemediğini ve sert tedbirlerle durdurulması gerektiğini açıkça ortaya koymuş⁵ bir şahsiyetti.

A- SALTANATIN HİLÂFETTEN AYRILMASI

1. Seyyid Bey’in Yaklaşımı

a- Dinî Gerekçeler

Seyyid Bey konuya, hilâfetin görev ve yetkilerinin sınırlandırılması caiz midir, caiz ise ne dereceye kadar caizdir, diğer bir ifade ile saltanatın hilâfetten

3 İsmail Kara, *Yarın* gazetesini ve Mustafa Sabri’nin adı geçen yazıları ile ilgili şu bilgileri vermektedir: “*Yarın. Önce haftalık, sonra 15 günlük gazete, İskeçe/Yunanistan’da 1927-1930’da yayımlandı. Yarın adıyla 70 sayı, Peyam-ı İslâm adıyla 5 sayı çıktı. Yarın’ın sahib-i imtiyazı: H.Fehmi, Peyam-ı İslâm sahib-i imtiyaz ve müdir-i mesûlü: Sakî Abdülkerim. Başyazarı Şeyhülislâm Mustafa Sabri. Şeyhülislâm Mustafa Sabri’nin Türkiye’den ayrıldıktan sonra gerçekleştirdiği en önemli yayın faaliyeti olan Yarın’da yer alan yazıların esas konusu Türkiye’deki siyasi gelişmeler, inkılâplar ve nispeten de İslâm dünyasındaki hareketlerdir. Gazetenin yazılarının çoğu Mustafa Sabri tarafından, bir kısmı da oğlu İbrahim Sabri tarafından yazılmış. Şekip Arslan, Abdülaziz Çavuş gibi Arap asıllı Müslüman müelliflerden ve Arapça dergi ve gazetelerden de tercümeler yayımlanmış. Gazetenin yazılarında tenkitçi tavır hâkim olmuş. Özellikle yeni Türkiye devletinin dinî konulardaki tasarrufları ağır bir dille tenkit ediliyor. Bunun yanında diğer İslâm ülkelerindeki, özellikle de Mısır’daki siyasi ve fikrî gelişmeler yakından takip edilmiş, onlar üzerine de tenkide dayalı yazılar yayımlanmıştır. Yarın’ın bir başka özelliği Mustafa Sabri’nin kitaplaşmamış üç küçük risâlesinin bu gazetede tefrika edilmiş olmasıdır: Halifelik meselesini tartışan İslâm’da İmâmet-i Kübra (sayı: 12-16, 24, 26-36, 39-44, 47-48, 52-54, 56, 60-63, 68, 70 ve Peyam-ı İslâm, sayı:2. Tamamlanmadı), Savm-ı Ramazan (Orucun fidiye ile geçiştirilmesini tavsiye eden Süleyman Nazif’e cevap, sayı: 16-22. Kaynaklarda Savm Risâlesi adıyla geçmekte ise de gazetede adı budur), Din ve Milliyet, (sayı: 62-63,65, 67-68, ve Peyam-ı İslâm, sayı: 4).” (Bkz. İsmail Kara, “Mustafa Sabri Efendi’yi Nasıl Bilirsiniz?”, *Dergâh*, S.3, Mayıs 1990, s.23.)*

4 İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, C.IV, Dergah Yay., İstanbul 1973, s. 2071; Abdulkadir Altunsoy, *Osmanlı Şeyhülislâmları*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1972, s. 258.

5 Bkz. İsmail Kara, *Türkiye’de İslâmcılık Düşüncesi Metinler/Kişiler II*, Risale Yay., İstanbul 1987; s. 263-264; İnal, *age.*, s.2065-2066.

ayrılması caiz olur mu sorusuyla başlamaktadır. Seyyid Bey mevcut ve gündemde bulunan fıkıh ve kelâm kitaplarında herhangi bir açıklama bulunmadığı ifadesiyle sorusuna cevap ararken, gerçek ve şekli hilâfet ayrımını esas olarak almaktadır. Çünkü ona göre bu sorunun cevabı hilâfetin gerçek veya şekli olarak ayrımında yatmaktadır. Gerçek hilâfet hilâfet-i nübüvvet, saf, âdil ve yumuşak bir hükümet şekli olduğu için hilâfetin görev ve yetki alanını daraltmak ne akla gelir ne de buna gerek görülür. Bu tür hilâfette halife Hz. Peygamber'in siyasetini güdecek, elindeki Kur'an hidayet meşalesi ve rehberi olacak, kalbindeki Allah korkusuyla ilâhî bir emanet kabul ettiği görevleri de ehline verecektir.⁶

Seyyid Bey, hilâfetin görev ve yetkilerinin sınırlandırılması konusunda tartışılacak hilâfet şeklinin hilâfet-i sûriyye yani şekli hilâfet olduğunu bildirmektedir. Çünkü ona göre hakikî hilâfet otuz sene devam eden dört halife devrine aitti ve gelip geçti. Fakat bu durum Emevî ve Abbasî halifeleri için söz konusu değildir. Bunlar gerçekten halife değillerdi, bunlara halife denmesi insanlar arasında örften ileri geliyordu. Seyyid Bey, bu düşüncelerine dayanak olarak da Mutezile imamlarından Zemahşeri'nin *Keşşaf*'ta Emevî ve Abbasî halifelerinin zorla kendilerine halife ismi takınmış oldukları şeklindeki açıklamalarını almaktadır. Bu dönemdeki halifeler memleketi sanki kendilerinin özel mülkümüştü gibi yönetmişler, milleti de kendi istekleri için hizmetçi ve uşak gibi kullanmışlardır. Bu sebeple bunların hilâfetleri seçme ve seçilme akdine dayanmadığı için gerçekte halifelik değil, mülk ve saltanattan ibarettir. Hükümetleri de zulmedici bir hükümettir.⁷

Emevî ve Abbasî halifeleri için yukarıdaki izahatları yapan Seyyid Bey Osmanlı halifeleri için de farklı düşünmemektedir: Osmanlı halifeleri saltanata olan hırs ve düşkünlüklerinden dolayı masum ve günahı olmayan şehzadeleri öldürmüşlerdir. Ona göre Hulefa-i Raşidin beytü'l-malın ve milletin muhafazasına son derece önem vermişken, Osmanlı halifeleri, Müslümanların hakkını müsadere ederler ve devlet mallarını şuna buna peşkeş çekerlerdi. Bütün bunlar ortada dururken böyle bir zulüm aracına hilâfet denebilir mi? denildiği takdirde böyle bir hilâfetin hak ve görevlerini sınırlandırmak caiz olmaz mı? Caiz olmak şöyle dursun İslâm gibi yüce bir din böyle bir ezici ve zulmedici saltanatı kabul etmez. Böyle ezici ve zulmedici bir hükümeti İslâm dinine dayandırarak adına İslâm hilâfeti demek dost ve düşmana karşı İslâmiyet'in şeref ve haysiyetini düşürmek olur.⁸

İslâm âleminin çeşitli yerlerinde bulunan âlimlerin Osmanlı padişahlarını halife olarak kabul etmediğini belirten Seyyid Bey, aynı zamanda Osmanlı ulemâsının bile kendi padişahlarına halife demediklerini ifade etmektedir.⁹

6 Seyyid Bey, *Hilâfet ve Hâkimiyet-i Millîye*, (Osmanlı Türkçesi) trs., s. 45-46.

7 *Hilâfet ve Hâkimiyet-i Millîye*, s. 50-53.

8 *Hilâfet ve Hâkimiyet-i Millîye*, s. 54-55; Seyyid Bey, *Hilâfetin Mâhiyet-i Şer'îyesi*, (Osmanlı Türkçesi), TBMM Matbaası, Ankara, trs., s. 20-21.

9 *Hilâfetin Mâhiyet-i Şer'îyesi*, s. 24.

Bütün bu açıklamalarından ve kendisine göre hiç kimsenin itiraz edemeyeceği kaynakları göstererek ortaya koyduğu araştırmadan Seyyid Bey'in çıkardığı sonuç, asırlardan beri hilâfet denilen şey, şer'an yerilen ve reddedilen saltanattan ve kendilerine halife unvanı verilen şahıslar da melik ve sultandan başka bir şey değildir, şeklindedir. Bu yüzden bunların görev ve yetkilerini sınırlamakta tereddüde gerek yoktur. Çünkü bu sınırlandırma zulüm ve zararı azaltmak demektir. Hilâfet ve hükümetten maksat da halk üzerinde hilâfet makamı ve halifenin kendisini değil, Müslümanlar üzerinden zulüm ve zararı kaldırmaktır. Kuruluş amacından saparak halk üzerinde zulüm ve zarar meydana getiren bir müessesenin zarar veremeyecek bir duruma getirilmesi gerekir. Zararın her durum ve her işte yokedilmesinin vacip olduğunu belirten hadis-i şerif bunun en büyük delilidir. İmam tayininin gerekli olduğunu ifade eden delillerden biri bu hadis-i şeriftir. Müslümanlar üzerine bir imam nasbının gerekli olduğu hakkında ehl-i sünnet âlimleri tarafından en kuvvetli delil olarak ileri sürülen icmaın senet ve illeti de budur. Bütün bu sebeplerle saltanatı sınırlandırmak ne icmaya ne de kanun ve nizam koyana aykırı düşer, bilâkis uygun olur. Zamanımızda mülk ve saltanattan ibaret olan hilâfeti sınırlandırmak değil caiz, özellikle vaciptir.¹⁰

Halifenin görev ve yetkilerinin sınırlandırılmasının gerekli olduğunu bu şekilde açıklayan Seyyid Bey, bu yorumunu kuvvetlendirmek için: Zulüm ve kötü işlere yönelen bir halifenin, bir padişahın zararını onu makamından indirip yerine başkasını getirmekle mümkündür. Fıkıhçılar da böyle düşünmektedirler. Şu halde bu yol mümkün iken hilâfeti sınırlandırmaya gerek kalır mı? sorusunu sormakta ve: Bu durumda da zararı kaldırmak mümkündür. Fakat bu o kadar sağlam bir tedbir değildir. Yaşanan tecrübeler ve tarihî olaylar saltanat değişikliğinde geleceğin gidenden hayırlı çıkmadığını da gösterdiği olmuştur. Bazen istisnalar olsa da üçüncüsü birincisini taklit etmekte, neticede millet büyük sıkıntılar çekmektedir. Bu tür tecrübeler pişmanlık dışında bir fayda sağlamamaktadır. Onun için en iyi ve en sağlam yol, halifeyi zararlı olmayacak bir hale sokmaktır, şeklinde cevap vermektedir.¹¹

Fıkıhî kaidelere göre vekâletin herhangi bir sınırlama veya şarta bağlı olmasızın mutlak olabileceği gibi, bir şarta bağlı ya da belirli bir kayıt ile sınırlanabileceğini ifade eden Seyyid Bey, sınırlandırılmış olan vekâlette vekili, müvekkilinin koyduğu kayıt ve şartlara uygun davranmakla yükümlü tutmaktadır. Bunun yanı sıra vekil, müvekkilinin iznine bağlı olarak kendisinin yapmakla yükümlü olduğu işi yapmak üzere üçüncü şahısları da vekil tayin edebilmektedir.¹²

Seyyid Bey, İslâm hukukunda vekâlet akdi hükümleri arasında yer alan bu iki esastan (mutlak, mukayyed ve meşrut vekâlet) hareketle hilâfetin sınırlandırıl-

10 *Hilâfet ve Hâkimiyet-i Milliye*, s. 55.

11 *Hilâfet ve Hâkimiyet-i Milliye*, s. 56.

12 *Hilâfet ve Hâkimiyet-i Milliye*, s. 57.

ması konusunda biri aşağıdan yukarıya, diğeri de yukarıdan aşağıya olmak üzere iki yoldan bahsetmektedir. Birinci yolda millet, bir halifeye görev vereceği zaman dilediği kayıt ve şartları koyar, halife kabul ederse ona biat edilir. Halife ortaya konan kayıt ve şartları kabul etmezse kabul eden başkası bulunur ve ona biat edilir. İkinci yolda ise halifenin kendisi yetki ve sorumluluklarını bir veya bir kaç kişiye, icrâ vekilleri heyetine veya millet meclisine veyahut heyet-i mecmuasına devredebilir. Tarihte bunun pek çok örneği bulunmaktadır.¹³

Mısır'da 250 seneden daha fazla bir müddetle saltanatın hilâfetten ayrı olduğunu iddiasına örnek gösteren Seyyid Bey, Mısır âlimlerinin çoğunun Şafiî olduğuna işaret ederek, Şafiîlere göre hilâfetin bu şekilde sınırlandırılması caiz olursa, zamanın gereği, örf ve âdet, asrın ihtiyacı gibi fikhî esasları içeren istihsan kaidesi ile amel eden Hanefilere göre daha fazla caiz olması gerektiğini belirtmiştir.¹⁴

Ona göre, Kur'an-ı Kerim'de geçen, Müslümanların işi kendi aralarında meşverettir, ayetinden hareketle meşveret esasına dayalı ve âdil bir yönetimi ön-gören bir hükümet kurulursa asırlardan beri yaşatılan ve hakikî hilâfet olmayıp meliklik ve saltanatlıktan ibaret olan bir müesseseye gerek kalmayacaktır.¹⁵

Sultan Vahdeddin'in sahip olduğu yetki ve sorumluluğu sırf kendi ihtiraslarına göre kullanarak hareket ettiğine değinen Seyyid Bey, böyle bir kuvveti daima kötü yollarda kullanması muhtemel kimselere vermektense, onlardan alarak hakikî sahibi olan millete vermenin ve bu yolla halka hizmet edecek bir hükümet kurmanın daha uygun olacağını ifade etmektedir. Ona göre, endişesi sırf milletin saadetinden ibaret olan bir millet meclisi hükümeti halkın nazarında, tacını ve tahtını düşünmekten başka bir şey yapmayan saltanattan daha fazla makbuldür.¹⁶

b- Meclise Dayalı Bir Hükümet

Görüldüğü üzere Seyyid Bey'in tartışmayı çektiği zeminin sonunda, millet tarafından seçilen bir meclise ve bu meclisin oluşturduğu bir hükümet şekline yani parlamenter bir rejime imkân arama vardır.

İslâm'ın bir şahsı hükümdar yaparak ve ona eski Avrupa hükümdarları gibi bir takım mukaddes haklar tanıyan bir din olmadığını vurgulayan Seyyid Bey'e göre, İslâmiyet tamamıyla demokratik bir dindir, halkçı bir şeriattir. Onda aristok-rasiden zerre kadar eser yoktur. İslâm nazarında en fazla saygıya ve yüceliğe lâyık olan kişi, kim olursa olsun; "*Sizin en hayırlınız Allah'tan en çok korkanızdır.*" ayetinde belirtildiği gibi Allah'tan en fazla korkandır. Hükümet şekli meselesi zamanın gereklerine tabi olan meselelerdendir. Bunun gibi meselelerin hükümleri,

13 *Hilâfet ve Hâkimiyet-i Milliye*, s. 57-58.

14 *Hilâfet ve Hâkimiyet-i Milliye*, s. 59.

15 *Hilâfet ve Hâkimiyet-i Milliye*, s. 60-61.

16 *Hilâfet ve Hâkimiyet-i Milliye*, s. 65.

zamanın gereklerine, kamunun yararına ve halkın içinde bulunduğu sosyal şartlara göre tayin olunmaktadır. Dolayısıyla bu şartlar ve gerekler değiştikçe onların hükümleri de değişiklik gösterecektir. Bu sebeple fıkıhçılar “Zamanın değişmesiyle hükümlerin değişmesi inkâr olunamaz” demişlerdir.¹⁷

Seyyid Bey, saltanatın hilâfetten ayrılması konusunda buraya kadar aktarmış olduğumuz yukarıdaki açıklamalarından şu sonucu çıkarmaktadır: Zamanımızda hilâfetten bahsetmenin manası yoktur. Ve zamanımızda hilâfet meselesi, artık anane ve siyaset meselesinden başka bir şey değildir. Büyük Millet Meclisi, bu ananeyi ve bu siyaseti takdir ettiğindedir ki hilâfet makamını ilga etmemiştir. Yalnız onu eskisi gibi istenildiği gibi kullanılarak millet ve memlekete zarar vermeyecek bir duruma getirmek maksadıyla Mısır’daki şekline döndürmüş, saltanatı da hakiki sahibi olan milletin elinde baki kılmıştır. Halife hazretleri de bunu kabul ve tasvip etmiştir.¹⁸

Seyyid Bey’in saltanatın hilâfetten ayrılması konusundaki düşüncelerini bu şekilde inceledikten sonra şimdi de Mustafa Sabri’nin konu ile ilgili düşüncelerine geçebiliriz.

2. Mustafa Sabri’nin Yaklaşımı

Mustafa Sabri, Millî Mücadeleyle başlayan, Cumhuriyetin ilânıyla devam edip hilâfetin saltanattan ayrılması ve hilâfetin ilgasına kadar uzanan gelişmelerle ilgili görüşlerini 4 madde olarak ele almaktadır: “1-İstanbul’daki halifeyi ve halifenin hukuk ve nüfuzunu kurtarmak davası. 2-Halifenin hukuk ve nüfuzunu kurtarmak maksadıyla yola çıkanların bunu gasp ederek hilâfeti saltanat ve hükümetten ayırması devresi. 3-Cumhuriyetin ilânı. 4-Hilâfetin ilgası ve dinî müesseselerin çalışmalarını durdurma ile hükümette lâikliğin tatbiki ve hükümet kuvvetiyle memlekette dinsizliğin yaygınlaştırılmaya çalışılması.”¹⁹

Mustafa Sabri’nin 1. maddede işaret ettiği gibi Millî Mücadelenin hilâfet makamının işgalcilerden kurtarılması için başlatıldığını ifade eden Jaschke de şu bilgileri vermektedir: “...Mustafa Kemal halkın muhafazakâr ruhunu göz önünde tutarak çok ihtiyatlı davrandı. Önce memleketin yönetiminin ‘Zat-ı Şahanenin namına’ sürdürülmesini emretti; sonra, 24 Nisan 1920’de program çizmek şeklindeki açıklamasında, Padişahın aynı zamanda ‘İslâm Devletinin Baş’ olması nedeniyle, bir ‘Başsız Devlet’ kurulmasının zorunlu olduğunu açıkladı. Bir (muvakkat icrâ encümeni)nin seçilmesinden sonra, 30 Nisan 1920’de bütün Dışişleri Bakanlıklarına, bu encümenin memleketin yönetimini ele aldığını bildirdi. Kısmen son

17 Hilâfet ve Hâkimiyet-i Milliye, s. 65-67.

18 Hilâfet ve Hâkimiyet-i Milliye, s. 72.

19 Mustafa Sabri, “İslâm’da İmamet-i Kübrâ: Yani Hilâfet-i Muazzama-i İslâmiyye”, *Yarın*, S. 24, İskeçe 6 Temmuz 1928, s. 2.

Osmanlı mebuslarından meydana gelme Büyük Millet Meclisi, 2 sayılı kanunda amaç olarak, Hilâfet ve Saltanatı yabancıların elinden kurtarmayı gösteriyor ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin şeriata uygun olan meşruiyetine karşı gelmeyi vatana ihanet olarak nitelendiriyordu."²⁰

a- Hilâfetsiz Hükümet Olmaz

Mustafa Sabri'ye göre, hilâfetin ismini ağır cezalarla unutturmaya çalışanlar, birinci safhada Müslümanların halifesi için dünya düzeninin sebebi diyerek yola çıkmışlar, daha sonra da bu makamı kendi emelleri için kullanmaya başlamışlardır. Bunun engellenmesi için de Damad Ferit Paşa'nın ikinci hükümeti zamanında Mustafa Kemal hareketinin hilâfet makamına karşı bir isyan niteliği taşıdığını belirten Şeyhülislâmlık makamına ait bir fetva yayınlanmıştır. Bunu, bazı müftülere imzalatılarak Anadolu'da yayınlanan karşı bir fetva takip etmiştir. Bu iki fetva Cumhuriyet gazetesi tarafından "Fesat ve Hakikat Karşı Karşıya" başlığı altında yayınlanmıştır.²¹

Mustafa Sabri kendi ifadesine göre yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin dinden alâkasını kestiğine 1922'de hilâfetle hükümeti birbirinden ayırdığı zaman hükümetmiş olduğunu bildirmektedir. Bu konu ile ilgili görüş ve açıklamalarını Mısır gazetelerinde yazmasına ve hilâfeti hükümetten ayırmanın ne demek olduğunu İslâm âlimlerince hakkıyla bilinmesi gerekirken Mısır'da bu durumun kavranmadığından yakınmaktadır. Mısır âlimlerinin konu ile ilgili olarak göstermiş olduğu ilgisizlik ve vurdumduymazlık Mustafa Sabri'ye göre, onların dinî meselelerde hal ve akd hakkını lâyıkiyle bilmediklerini göstermiştir.²²

Hükümetle iç içe bulunan hilâfetin hükümete dinî bir renk ve şeref vermekten başka bir yükünün olamayacağı gibi hükümetin de dinî bir sıfat ve haysiyetten ibaret olan hilâfete kuvvet vermesinden başka bir zararı olmadığından bahseden Mustafa Sabri; hilâfetle hükümeti birbirinden ayırmanın dini dünyadan ve siyasetten yani hükümeti dinden ayırmak demek manasına geldiğinin Mısır âlimleri tarafından kavranmadığına işaret etmektedir. Mısır âlimlerinin anlayamadığı hilâfetin hükümetten ayrılması konusunda, kendisinin işin başında ne yapılmak istendiğini anladığını ve anlatmaya çalıştığını ifade eden Mustafa Sabri, hilâfetin işe yaramaz bir halde bırakılarak Abdülmecid Efendi'ye verilmesinin arkasında Ankara hükümetinin şer'î hükümlere tâbi olmayarak hareket etmek isteğinin olduğunu, aksi halde hükümeti üzerine alan Mustafa Kemal'in hilâfeti de üzerine almaması için bir sebebin olmadığını söylemektedir. Ona göre, hilâfetin kabahati peygamber postu olmak gibi Mustafa Kemal'in aslına inanmadığı bir payeden ibaret bulunmasında veya hilâfetle bir arada bulunacak hükümetin şer'î kanunlarla sınırlı olmasında görülüyordu, onlar ise hükümeti bu sınırlamalardan kurtar-

20 Gotthard Jaschke, *Yeni Türkiye'de İslâmlık*, Çev.: Hayrullah Örs, Bilgi Yay., Ankara 1972, s. 19-20.

21 *Yarın*, S. 24, İskeçe 6 Temmuz 1928, s. 2.

22 *Yarın*, S. 30, İskeçe 13 Teşrinievvel 1928, s. 2.

mak çabasında idiler ve hilâfete düşmanlıkları da bu noktadan kaynaklanıyordu.²³

Hilâfeti hükümetten ayırmanın, hükümeti dinden ayırmak ve çıkarmak, şer'î hükümler üzerindeki hakkını kesmek ve hükümet sıfatıyla şeriatın emir ve yasaklarını tanımamak ve tanıttirmamak gibi neticeler doğuracağı Mustafa Sabri'ye göre açık bir şekilde ortadaydı. Onun anlayamadığı nokta; Mısır âlimlerinin bütün bu gerçekler meydana dayken hilâfetin hükümetten ayrılma konusunu şeriate uydurmak için harıl harıl çalışmaları ve tarihteki halifelerden örnek bulma çabalarıydı. Bu durum karşısında şimdiki zamanla o zamanlar arasında dağlar kadar fark olduğunu söyleyen Mustafa Sabri, zayıf halifeler devrinde meydana gelen hilâfetin kuvvet ve hükümet etmekten ayıran zorlama hareketlerin örnek alınmayacağını, o zamanlar halifelerden hilâfet kuvvetini üzerine alanların maksatlarının hilâfetle hükümeti birbirinden ayırmak olmadığından bahsetmektedir. Mustafa Sabri, o zamanlar yapılan uygulamaların amacının; hilâfet sıfatını beğenmedikleri ve peygamber mevkisinin şerefine inanmadıkları ya da bu sıfat olunca şeriat kanunlarının hükümet uygulamalarında kullanılmasının gerektiği düşünülerek, Ankara hükümeti gibi önce hilâfeti hükümetten ayırmak daha sonra da mevsimi gelince büsbütün ortadan kaldırmak için ayrı bir tarafa koymak gibi bir düşüncede olmadıklarını ifade etmektedir.²⁴

Mustafa Sabri'nin bu sert eleştirilerini değerlendiren Jaschke'ye göre, onun Türk hükümetini dinden sapma ve dinsizlik ile suçlamasının arka plânında, halifelüğün elinden şeriat hukukuna göre sahip olduğu devlet kudretinin alınması yatmaktadır.²⁵

Esasında Mustafa Sabri'nin bu tavrı, Seyyid Bey'in hilâfeti sadece anane ve siyâsî bir mesele olarak telâkki etmesi, olayın dinî boyutunu görmemesine bir tepki ve hükümetle iç içe olan bir hilâfetin ona dinî bir renk ve şeref vereceği, hatta gücünü arttıracığı düşüncesine dayanmaktadır. Bu sebeple Mustafa Sabri hükümetle hilâfetin birbirinden ayrılamayacağı inancındaydı.

B- HİLÂFETİN KALDIRILMASI

Seyyid Bey'in Meclis Konuşması

a- Hilâfete Dünyevî Bir Mesele Olarak Yaklaşım

Seyyid Bey hilâfetin kaldırılması ile ilgili görüşmelerin yapıldığı gün meclis kürsüsünde yaptığı konuşmada, sözlerine hilâfetin kaldırılmasının İslâm tarihinde hatta dünya tarihinde o zamana kadar görülmemiş büyük bir inkılâp olduğunu vurgulayarak başlamıştı. İnkılâbın büyüklüğü karşısında herkesin tereddüt içinde

23 *Yarın*, S. 31, İskeçe 26 Teşrinievvel 1928, s. 2.

24 *Yarın*, S. 32, İskeçe 9 Teşrinisani 1928, s. 2.

25 Jaschke, *age.*, s.20.

bulduğunu, meclisin, hilâfet meselesinin şer'î ve siyasî mahiyetini bilerek mi yoksa bilmeyerek mi bu kararı aldığını, inkılâbın büyüklüğü karşısında meselenin tam olarak anlaşılması ve zihinlerde, düşüncelerde şüphe ve tereddütlerin bulunmaması ve meselenin gerek siyasî gerekse dinî yönünün iyice bilinmesi gerektiğini ifade ederek sözlerini sürdürmüştür. Meselenin dinî yönünü izah etmenin kendi görevi olduğunu bildiren Seyyid Bey, siyasî yönün izahını meclise bırakmıştır.²⁶

Daha önce de belirttiğimiz gibi Seyyid Bey hilâfet meselesine dinî olmaktan daha çok dünyevî bir mesele olarak yaklaşmakta ve zamanla bu konu etrafında birçok hurafeler ve yanlış fikirlerin oluştuğunu ifade etmektedir. Seyyid Bey'e göre hilâfet hükümet demektir. Konu milletin kendi işidir; zamana, ihtiyaçlara bağlı olarak yeniden düzenlenir. Kur'an-ı Kerim'de hilâfet şekli hakkında âyet olmaması sebebiyle Kur'an'da geçen iki âyetten hareket ederek hükümetin nasıl idare edilmesi gerektiğini izah etmektedir: Bunlardan biri meşveretle iş görmek diğeri de ulu'l-emre itaat etmektir. Meşveretle iş görmeyi fertlerin hukukunu düzenlemede ve memleketin selâmetini sağlamada en iyi yönetim şekli olarak kabul edildiğini belirten Seyyid Bey, Allah'a, Peygamber'e ve emir sahiplerine itaatin de anarşi ve hükümeteşizliği önlediğini söylemektedir.²⁷

Hz. Peygamber'in hilâfet konusunu tamamen ümmetine terk etmesinden ve mezhepler arasında bu konuda birlik olmamasından hareket eden Seyyid Bey, dört halife dönemi hariç Emevî ve Abbasî halifelerini hakikatte halife olarak değil, sultan ve padişah olarak nitelemektedir. Onların halifeliklerini milletin kendi arzu ve seçimine göre değil de zor kullanarak bunu elde etmeleri sebebiyle onlara halife denmesini bir çeşit örf bağlar. Geçerli olan nitelik değil, göreceliktir. Bütün İslâm âlimlerinin İslâm hilâfetinin ne demek olduğunu gayet iyi bildiklerini ve bu sebeple hiçbirinin Osmanlı padişahlarını halife olarak görmediklerini, hatta Osmanlı âlimlerinin bile kendi padişahlarına halife demediklerini vurgulamaktadır.²⁸

b- Hilâfet Yerine Meşveret Tezi

Seyyid Bey, şeriat nazarında hilâfetten maksat Kur'an'ın da emrettiği gibi meşveretle iş gören âdil bir hükümet kurmaktır. Kendilerinin de kurmak istedikleri hükümetin meşveretle iş görecektir yönetim şekli olduğunu ve bunu da başardıklarını, bu sebeple başta heyulâ gibi bir padişah buldurmanın bir anlamı olmadığına işaret etmektedir.²⁹

Seyyid Bey, söylediği sözlerin kendi şahsî kanaati olduğunu beyanla, hilâfet meselesinin siyasî yönü üzerinde çok düşündüğünü ifade etmektedir. Hilâfeti

26 *Hilâfetin Mâhiyet-i Şer'iyesi*, s. 3-4.

27 *Hilâfetin Mâhiyet-i Şer'iyesi*, s. 4-7.

28 *Hilâfetin Mâhiyet-i Şer'iyesi*, s. 11-16.

29 *Hilâfetin Mâhiyet-i Şer'iyesi*, s. 29-30.

kaldırdıkları takdirde birçok İslâm ülkesinden tepki alınacağı fikrine katılmayan Seyyid Bey, hilâfetin kaldırılmasının İslâm âleminde hiçbir tesir yaratmayacağını, çünkü daha önce de ifade ettiği gibi İslâm âlimlerinin kimin halife olacağı ve nasıl halife olunacağı konusunu kendilerinden daha iyi bildiklerini söylemektedir. Bu sözlerinin doğruluğu için vaktiyle İstanbul’da cihat fetvası verildiğinde İslâm âleminden hiçbir olumlu sesin çıkmamasını ve hilâfetin başkenti sayılan İstanbul’un işgalinde de İslâm âleminin bu olaya duyarsızlığını hatta işgal orduları arasında Müslüman Hint askerlerinin bulunmasını örnek vermektedir. Bu yüzden hakikatin olduğu gibi görülmesinin ve gösterilmesi için çalışılmasını, bütün Müslümanların, başlarında halife ismiyle heyulâ gibi bir makamda oturmasından dolayı değil de Kur’an’da geçen “Mü’minler birbirinin kardeşidir” buyruğuna uyarak birbirine yardım etmesi gerektiğine işaret etmektedir. İslâm’da Hıristiyanlık’ta olduğu gibi insanları kutsama ve ruhanî hükümet olmadığını, İslâm’ın yalnız hakları kutsal olarak kabul ettiğini, kutsiyet verilmiş bir takım kişilerin, halife olarak tapılırcasına başta oturmasına izin verilmediğine işaret eder. Ona göre böyle bir düşünce, sultanların yapmış oldukları zulümleri örtmek isteyen bir takım cahil insanlar ile bu sultanların etrafındaki riyakâr kişilerin uydurmalarından doğmuş ve zamanla umumî bir fikir haline gelmiş hurafeden başka bir şey değildir.³⁰

Seyyid Bey’in saltanatın hilâfetten ayrılması konusunda vekâletle ilgili fikirlerini incelerken, sınırlandırılmış hilâfette milletin halifeyi bazı kayıt ve şartlara tabi tuttuğunu, bu durumda hükümetin de sınırlandırılmış olduğunu belirtmiştik. Seyyid Bey bu düşüncesini bir adım daha ileri götürerek, milletin hiçbir şahsa vekâlet vermeyip, halife ya da bir imam seçmemesi durumunda hilâfeti yok sayar. Bunu da cumhuriyet olarak kabul eder. Yani millet kendi işimi kendim göreceğim, vekile ihtiyacım yok, en iyi yönetim şekli olan cumhuriyet ve meşveretle kendi işimi halledeceğim derse, buna kimse engel olamaz. Çünkü bu hak millete aittir. Bu durumda meseleyi büyütmeye, masallar ve hurafeler uydurmaya gerek yoktur.³¹

c- Geri Kalmışlık Sebebi: Hilâfet

Seyyid Bey, İslâm’ın yüce, ilmi ve gelişmeyi seven bir din olduğunu, yeryüzünde İslâm dini kadar hürriyetperver ve ilerlemeyi seven bir din bulunmadığını söyler. Başlangıçta İslâm medeniyetinin parlak dönemler yaşadığını, ancak işin içine cahil, körü körüne taklitçilik yapan ve hurafelere dayanan bir zihniyet girince her şeyin tersine dönerek, sonuçta garip bir İslâm medeniyetinin ortaya çıktığını anlatır. Seyyid Bey, düşüncelerinin 20-30 yıllık uzun ve yorucu bir çalışmaya dayandığını, söylediklerinde aslâ riyakârlık ve gizli bir amacının bulunmadığını, maksadının İslâm’ın gerçeklerini aktarmak olduğunu vurgular. Bu söylediklerinin de halka anlatılmasını bir görev kabul eder. Halkın bu gerçekleri bilmemesinin

30 *Hilâfetin Mâhiyet-i Şer’iyesi*, s. 30-32.

31 *Hilâfetin Mâhiyet-i Şer’iyesi*, s. 44-45.

kabahatini de bu konularda halkı yeterince aydınlatmayanlara yükler. Hilâfet, hilâfet deyip dururken batılı ülkeler gelişip ilerlemiş, memleketimiz yoksulluk içinde kalmıştır. Artık hilâfetin bir kenara bırakılarak gelişme yolunda hızlı adımlarla ilerleyen diğer ülkeler gibi Müslümanların da hızla kalkınmaları gerekir. Neticede hilâfetle ilgili kendi kanaatlerini bütün samimiyetiyle ifade ettiğini arz eden Seyyid Bey, hilâfetin kaldırılma kararının da artık meclisin takdirine kaldığını bildirerek sözlerine son verir.³²

Hilâfet örfî bir kavramdır. Önemli olan yönetim biçimidir. Hilâfet diye ısrar etmek yerine çağın şartlarına uygun bir yönetim biçimiyle halkı temsil etmeli ve el birliğiyle memleketin kalkınması sağlanmalıdır. Şekil değil önemli olan muhtevadır. Ne var ki Seyyid Bey, böyle bir düşünceye başlangıçta sahip değildi. Ya da bunu sarahaten dile getirmemişti. Saltanatın hilâfetten ayrılması meselesinde; hilâfetten bahsetmenin anlamsız olduğu fikrini taşıdığını, hilâfet meselesinin an'ane ve siyasî bir mesele olduğunu, TBMM'nin de bu siyaseti takdir ettiği için hilâfeti kaldırmayıp onu kimseye zarar vermeyecek bir konuma getirdiği şeklindeki düşüncelerini nakletmiştik. Bu durumda, Seyyid Bey'in hilâfetin saltanattan ayrılması ve daha sonra kaldırılması konusunda iki farklı görüş serdetmesi Seyyid Bey'in bir kafa karışıklığı içinde olduğu iddialarıyla soru işaretlerine sebep olmuştur.

2. Mustafa Sabri'nin Tepkisi

a- "Kurtarılması Vaad Edilen" Bir Makam Yıkılıyor

Mustafa Sabri, Mustafa Kemal'in millî mücadeleye padişahın aldığı فرمانla başladığını, Anadolu'da nüfuz kazandıktan sonra emanete ihanet edip hem padişahı hem arkadaşlarını hem de kendine güvenenleri aldattığını belirtmektedir. Hilâfeti kurtarmak amacıyla başlatılan bir hareketin hilâfeti ilgasıyla neticelendiğini bildiren Mustafa Sabri, Sultan Vahdettin'den ziyade Abdülmecid Efendi'nin bu konuda bir kabahatinin olmadığını, kıyamete kadar devamı temenni edilen bir makamın sonradan sebepsiz bir şekilde kaldırılmasına ise bir mana veremediğini söyler. Çünkü Hintli Ağa Han'ın Abdülmecid Efendi'ye istifa etmemesi mahiyetinde yazdığı mektup Mustafa Sabri'ye göre koskoca İslâm hilâfetinin kaldırılmasına sebep olamaz. Kaldı ki istifa dedikodusunu da mektup olayından önce Mustafa Kemal'in adamları çıkarmıştır.³³

Kurtarılması vaat edilen hilâfet makamı bugün nerededir? Kimlerin eliyle yıkılmıştır? Hilâfetin varlığının nedeni şer'î hükümlerin icrâsı manasına geldiği halde şeriat kanunlarını ilga ederek yerine yabancı kanunlarını, İsviçre kanunlarını tatbik edenler kimlerdir? diye soran Mustafa Sabri, Müslümanlardan bu uy-

32 Bkz. *Hilâfetin Mâhiyet-i Şer'îyesi*, s. 52-63.

33 *Yarın*, S. 40, İskeçe 8 Mart 1929, s. 2.

gulamaları yapanları iyi bilmelerini istemektedir. Çünkü Mustafa Sabri'ye göre, halifenin hilâfetinin sonsuza kadar devam etmesi için dua eden ve hilâfet makamı için fetva alıp fetva verenler ikiyüzlülük ve sahtekârlık yaparak hilâfeti kaldırmışlardır.³⁴

Mustafa Sabri, hilâfetin kaldırılması ve halife ile erkânının Türkiye'den çıkarılmasına kadar uzanan olayları anlatırken, bunu daha önceden yapılan plânın uygulaması şeklinde değerlendirmektedir. Bu olay vuku buluncaya kadar Ankara hükümetinin bütün icraatlarını onaylayan İslâm âleminin yaygaraya başlaması, Mustafa Sabri'ye göre bir değer ifade etmemiştir. Çünkü hilâfet makamının hükümetten soyutlanarak bütün işlevlerinden uzaklaştırıldığı zaman İslâm âleminin buna rıza göstermesinden sonra hiçbir işi ve yetkisi kalmayan halifenin İstanbul'da oturması ile yurtdışında oturması arasında bir fark görmemiştir. İslâm âlemi tarafından, hükümetten ayrılan hilâfet makamına yetkisiz bir şekilde Abdülmecid Efendi'nin getirilmesi olayının aslında daha o zaman hilâfetin kaldırılması olarak telâkkî edilmesi gerektiğini ifade eden Mustafa Sabri, İslâm âleminin acizliğinden bunun farkına varamadığını söylemektedir. Abdülmecid Efendi'nin de hükümetten soyutlanmış hilâfet makamına yetkisiz bir şekilde oturmayı kabul etmesini de hata olarak kabul eden Mustafa Sabri, Abdülmecid Efendi'nin yurt dışına çıkarılmak için kapısına polis geldikten sonra olayın farkına vardığını ve bir buçuk sene oturduğu makamın aslında hilâfet olmadığını anladığından bahsetmektedir. Kendisinin bütün bunları önceden gördüğünü hatta Sultan Vahdetin tahttan indirilerek hilâfetle hükümet birbirinden ayrıldığı zaman bu olayın yalnız halifenin şahsının değil hilâfetin kaldırılması anlamına geldiğini Mısır gazetesinde yazdığını, fakat ciddiye alınmadığından yakınmaktadır.³⁵

Mustafa Sabri'ye göre, hilâfetle hükümeti ayıranlar, hilâfetin kaldırılması için de halkı bu olaya hazırlamaya çalışmışlardır! Şer'î hükümleri uygulamakla yükümlü bir hükümet başkanı ve Hz. Peygamber'in halifesi ve vekili olan kişiden hükümet alınırsa o kişi Hz. Peygamber'in nesine vekâlet edecek diyen Mustafa Sabri, Abdülmecid Efendi'nin hükümeteşiz hilâfeti için, "Hilâfet hükümeteşiz olur. Hem daha parlak olur." diye tuturanlara ve bu olayı doğru olarak göstermeye çalışanlara, Abdülmecid Efendi'nin hilâfetinin örümcek yuvasından daha çürük olduğu cevabıyla karşılık verir. Din ve dünya işlerinde Hz. Peygamber'e vekâletten ibaret olan hilâfetin, önce hükümetten ayrılması daha sonra da kaldırılması Mustafa Sabri'ye göre Ankara hükümetinin lâikliğe giden yoldaki ilk adımlarıdır.³⁶

Mustafa Sabri kendisinin İslâm âlemine anlatmaya çalıştığı fakat başaramadığı gerçeğini; nasıl hükümetten ayrılmış meşrutiyet veya cumhuriyetin varlığın-

34 *Yarın*, S. 26, İskeçe 3 Ağustos 1928, s. 3.

35 *Yarın*, S. 33, İskeçe 23 Teşrinisani 1928, s. 2; *Yarın*, S. 34, İskeçe 7 Kanunuevvel 1928, s. 2.

36 *Yarın*, S. 34, İskeçe 7 Kanunuevvel 1928, s. 2.

dan söz etmek mümkün değilse hükümetten ayrılmış hilâfetin de mümkün olamayacağından ibaretti. Mustafa Kemal'in hükümetten ayrılarak şer'î mahiyetini yok ettiği hilâfet için bir Fransız muhabirine verdiği beyanatta, "Hükümetten mücerret hilâfet olamaz, belki hilâfet hükümetten ibarettir." demesini hem hilâfetle hem de bütün İslâm âlemiyle alay etmek olarak kabul eder. Mustafa Sabri, Ankara hükümetinin hilâfeti hükümetten ayırmasının üstünden çok geçmeden hilâfeti tamamen kaldırarak, halifenin kendisini ve bütün ailesini yurtdışına çıkarmakla yetinmeyerek şer'î mahkemeleri ve İslâmî medreseleri de ilga etmesini dinî hayatı yoketme çabaları olarak telâkki eder.³⁷

Mustafa Sabri hilâfetin kaldırılmasını Müslümanlığa karşı işlenen en büyük cinayet olduğunu iddia eder. Hilâfetin lüzumunda şüphe ve tereddüt gösterenleri hem akıllı hem de Müslüman olarak kabul etmez. Ona göre, Hz. Peygamber'i hakıyla temsil edecek bir kişi ister bulunsun ister bulunmasın İslâm hükümetinin bulunacak olması ve bu hükümet başkanının Hz. Peygamber'in yolundan gidecek olması ve Müslümanların da bunu kabul etmesi hilâfetin lüzumundaki şüpheleri kaldırmaktadır. Hilâfete ehil adam yoksa hükümet başkanlığına da ehil adam yok demektir. Hükümet ve hükümet başkanlığının boş bırakılmayacağını, mümkün merteye ehil birisinin bulunması gerektiğine işaret eder. Çünkü ona göre şer'î hükümler tatil edilemez, Müslümanlar için hükümet ne kadar gerekliyse hilâfet de o kadar gereklidir. Ankara hükümetinin hilâfeti ilga ederek "Bundan sonra Türkiye hükümeti ve hiçbir hükümet Peygamber'e vekâlet ve ahkâm-ı şer'îyeye tabiiyet etmeyecek, böyle kayıtlarla mukayyet olmayacak." demesine aklının erdiği izah eden Mustafa Sabri, Mansura Kadısı Abdurrâzık, Seyyid Bey, Mısırlı şair Şevki ve Sebilü'r-Reşad yazarlarından Ömer Rıza gibi Müslümanlık davasında bulunanların hilâfet meselesinde Ankara hükümetinin hareketini desteklemelerini ise anlayamadığını ifade etmektedir. Bu adamların İslâm hükümetlerinde İslâm şeriatının kaldırılmasını mı istediklerini anlayamayan Mustafa Sabri, hilâfeti kaldıran Ankara hükümetinin Türkiye'de ulaştığı neticenin bu olduğunu söyler. Ona göre Mustafa Kemal hilâfeti, Hz. Peygamber'in hilâfetine ehil insan bulmadığından değil, belki hilâfete gerek görmediğinden, ayet ve hadislere dayanan şeriat kanunlarının bu asırda kıymetinin olmadığını düşündüğü için kaldırdı ki bu da İslâm'ın bu asırda kıymetinin olmayacağını söylemekten farklı bir şey değildir. Bu da Ankara hükümetinin Türkiye inkılabı adına bütün icrâatı ve önde gelenlerinin söyledikleri bütün bunlara tanıklık etmektedir.³⁸

Bundan sonra Mustafa Sabri, Mustafa Kemal'in hilâfet tamamen ortadan kaldırılana kadar İslâm âlemi tarafından "İslâm kahramanı" unvanıyla alkışlanmasını ve halifenin lânetlenmesini de bu devrin Müslümanları üzerinden silinemeyecek tarihî bir leke olarak görmektedir.³⁹

37 *Yarın*, S. 34, İskeçe 7 Kanunuevvel 1928, s. 2.

38 *Yarın*, S. 35, İskeçe 12 Kanunuevvel 1928, s. 2; *Yarın*, S. 36, İskeçe 4 Kanunusani 1929, s. 3.

39 *Yarın*, S.39, İskeçe 22 Şubat 1929, s. 2.

Mustafa Sabri hilâfetin kaldırılmasını bir kişinin kötülüğüne bağlanamayacağından hareketle, bu durumda hilâfet kaldırılıyorsa hükümetin de görevden uzaklaştırılması gerektiğine işaret etmektedir. Bu sonuca gelinmesinde Vahdettin'in kabahati varsayılsa bile Abdülmecid Efendi'nin ne kabahati vardı, diyen Mustafa Sabri, eğer Hintli Ağa Han'ın Abdülmecid Efendi'ye yazdığı hilâfetten istifa etmemesini tavsiye eden mektup bahane olarak kabul ediliyorsa, dünyada böyle saçma bir olay olmadığını, hatta istifa dedikodusunun da Kemalciler tarafından ortaya atıldığını ifade etmektedir. Mısır âlimlerinin dediği gibi hilâfetin sultadan ve hükümetten mücerret olduğunu kabul eden Abdülmecid Efendi'nin böyle bir hilâfet makamına bile oturması Mustafa Sabri'ye göre çok büyük bir kabahatti ve yalnız kendisinin bunu kabul ettiği için Abdülmecid Efendi'yi suçlamaya hakkı vardı.⁴⁰

Görüldüğü gibi Mustafa Sabri hem hilâfetin hükümetten ayrılmasına hem de kaldırılmasına şiddetle karşı çıkmaktadır. Hilâfetin hükümetten ayrıldığı zamanda bile bunu hilâfetin ilgası olarak değerlendirdiğini kendi ifadelerinden anlıyoruz. Bütün bu olayların sorumluluğunu da İslâm âlemine yükleyen Mustafa Sabri, hilâfetin hükümetten ayrılması ve kaldırılmasına ses çıkarmayan İslâm âlemini hilâfet katili olarak değerlendirecek kadar aşırı fikirler serdetmektedir.

c- Ankara Hükümetinin Savunması

Mustafa Sabri, Ankara hükümetinin şer'î hükümlerle mukayyet olmamak için hilâfetin birinci çeşidini de ikincisi ile birlikte ilga ettiğini, daha doğrusu Müslüman hükümetlerinin aralarında paylaşmadığı hilâfetin siyasî yönü galip olan ikinci çeşidi olduğu halde Mustafa Kemal'in en fazla istemediği ve ilga etmek istediği hilâfet çeşidinin dinî ön plâna çıkararak birinci çeşidi olduğuna işaret eder. Mustafa Sabri'ye göre Ankara hükümetinin istemediği yön dinî noktadır. Çünkü hilâfetin siyasî yönü öne çıkan ikinci çeşidinde Ankara hükümetinin istemeyeceği ve rağbet etmeyeceği bir yön bulunmamaktadır. İstemedikleri ve düşünman oldukları yön dindar hükümet olmaktır.⁴¹

Mustafa Sabri, Ankara hükümetinin hilâfeti hükümetten ayırarak Vahdettin'i tahttan uzaklaştırıp yerine Abdülmecid Efendi'yi getirmelerine, hilâfeti kaldırıp Abdülmecid Efendi'yi Türkiye'den uzaklaştırmalarına kadar varan olaylarda kendilerini haklı gösterecek çareleri düşündüklerini de ifade etmektedir. Bu yolda, ilk plânda Seyyid Bey'in mecliste yaptığı konuşmasını kitap şeklinde bastırarak dağıttırdıklarını, daha sonra Hulefa-i Raşidin'in hilâfetlerini de inkâr eden bir Mısır lının kitabına sarıldıklarını söyler. Ankara hükümetinin bu tür işlerle uğraşacağına Hz. Peygamber'in peygamberliğinin aslı yoktu deyip işin içinden çıkılmalarını, daha doğrusu asıl maksatlarının bu olduğunu söylemelerini ister. Çünkü Ankara

40 *Yarın*, S. 40, İskeçe 8 Mart 1929, s. 2.

41 *Yarın*, S. 41, İskeçe 22 Mart 1929, s. 2.

hükümetinin asıl maksadının bu olduğunu, hilâfeti hükümetten ayırarak halifenin kuvvetini elinden aldıktan sonra hilâfeti ilga etmenin kolaylaşacağı gibi, buna bağlı olarak dini siyasetten ve dünyevî kuvvetten ayırarak hilâfetin kaldırıldığını ilân etmek Mustafa Sabri'ye göre pratik sonuç açısından daha elverişli olmuştur.⁴²

SONUÇ

Birçok defa belirttiğimiz gibi hilâfet meselesi İslâm tarihinde, ilk halife Hz. Ebu Bekir'le başlayan ve son halife Abdülmecit zamanına kadar gelen tarihî süreç içinde sürekli tartışılan bir konu olmuştur. Hatta tartışmalar hilâfetin resmen kaldırıldığı 3 Mart 1924 yılından sonra da devam edegelmiştir. Hilâfet kaldırıldıktan sonra tartışmaların devam etmesini geleneksel şekliyle hilâfet makamını Müslümanların bir varlık sebebi olarak benimsemelerine bağlayabiliriz. Hilâfetle dillendirilen İslâm'ın hâkimiyetiydi. O bir semboldü, ama çoğu kez İslâmiyet'in hâkimiyet sembolüydü. Zaten yapılan itirazlarda; halifenin mutlaka olması, hem dinî hem de dünyevî konularda söz hakkının bulunması gerektiği yönündeydi. Bu yüzden İslâm tarihiyle özdeşleşerek gelenekselleşmiş hilâfet makamının kaldırılması, yetki ve sorumluluklarından soyutlanarak başka şekillere sokulması düşü- nülemezdi bile.

Başka bir tartışma konusu da dinî veya dünyevî bir makam olup olmaması noktasındadır. Hilâfetin dinî konuları kapsadığının yanısıra dünyevî bir mesele olduğunu savunanlar kadar her iki alana da şamil bir makam olarak kabul edenler vardır. Bu tartışmanın kaynağında İslâm'da din-dünya ayırımı meselesi yatmaktadır.

Hilâfet tartışmalarının odaklandığı noktalardan biri de şudur: Eğer hilâfetle ilgili herhangi bir ayet olmuş olsaydı veya bu konuda Hz. Peygamber yerine geçecek şahsı belirlemiş, işi ümmetine bırakmamış olsaydı bütün bu tartışmalar olmayacaktı.

Ne var ki bu tartışma ve yaklaşım biçimlerinin yanında bizzat olgunun kendisinde de zamanla çeşitli sapmalar, anlam ve mahiyet kaymaları meydana gelmiş, hatta bir kutsallık nosyonuna büründürülmüştür.

Araştırmamıza esas konu olan iki isimden Mustafa Sabri, gelenekçi hilâfet taraftarı din âlimlerinden yana tavır belirlerken, Seyyid Bey ise modernist İslâm âlimleri kategorisine dâhil edilmektedir. Bu iki âlimin mukayeseli olarak karşılaştırdığımız fikirleri sayesinde gelenekçi-modernist açıdan hilâfet meselesinin nasıl algılandığının ortaya çıktığı kanaatindeyiz. Mustafa Sabri'ye göre İslâm tarihinde gelenek haline gelmiş hilâfet kurumunun kaldırılması Müslümanlara karşı işlenmiş bir cinayet olarak değerlendirilirken, Seyyid Bey'e göre ise Osmanlı'nın geri kalmasına ve halkın fakirlik içinde kıvrınmasına sebep olan bir makamın yaşatılması daha büyük cinayet olarak telâkki edilmiştir.

42 *Yarın*, S. 61, İskeçe 29 Mart 1930, s. 2.

Seyyid Bey'in hilafetle ilgili görüşleri ve bu makama yaklaşımı kaleme aldığı eserlerinde açıkça ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan o, *Medhalin* hilâfet bahsinde *Hilâfet ve Hâkimiyet-i Milliye* adlı eserinde ve hilâfetin kaldırılması esnasında *Hilâfetin Mâhiyet-i Şer'iyesi* adı altında TBMM'de yaptığı uzun konuşmada hilâfetle ilgili görüşlerini açıkça belirtmiştir. Özellikle meclis kürsüsünde yaptığı konuşmayla hilâfetin kaldırılmasını istemeyenlerin muhalefetini kıldığı bilinmektedir.

Seyyid Bey, saltanatın hilâfetten ayrılması meselesinde; hilâfetten bahsetmenin anlamsızlığına, meselenin an'ane ve siyasî bir mesele olduğuna, TBMM'nin de bu siyaseti takdir ettiği için hilâfeti kaldırmayıp onu kimseye zarar vermeyecek bir konuma getirdiğine dikkatleri çekmiştir. Aynı Seyyid Bey hilâfetin kaldırılması sırasında mecliste yaptığı konuşmada da, batılı ülkelerin gelişip ilerlediği bir dünyada hilâfet diye ısrar etmek yerine çağın şartlarına uygun bir yönetim biçimiyle halkın temsil edilmesi ve el birliğiyle memleketin kalkınmasının sağlanmasına işaret etmiştir. Bu durum, Seyyid Bey hakkında hilafetin saltanattan ayrılması ve daha sonra kaldırılması konusunda iki farklı görüş serdettiği tartışmalarının peşisıra, onun bir kafa karışıklığı içinde olduğu iddialarını ve soru işaretlerini beraberinde getirmiştir.

Seyyid Bey hakkındaki bu tür iddia ve soru işaretlerinin en büyük dayanağı olarak da; daha önce işaret ettiğimiz gibi, onun hilâfetin kaldırılması esnasında mecliste yaptığı konuşma sırasında Atatürk'ün Falih Rıfkı Atay'a hitaben, Seyyid Bey'in bu konuşmayla son görevini yaptığı şeklindeki sözleri gösterilmektedir.

Mustafa Sabri cephesine gelince; konu ile ilgili görüşlerini Osmanlı Türkçesiyle neşredilen *Yarın* gazetesinde "İslâm'da İmâm-et-i Kübrâ: Yani Hilâfet-i Muazzamâ-i İslâmiye" başlığı altında tefrika ettiğini belirtmiştik. Sert bir üslûp taşıyan yazılarında yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin hilâfetle ve dinî konularla ilgili yaptığı uygulamalar eleştirilmiştir. Aynı eleştiri, mecliste yaptığı konuşma ile hilâfet taraftarlarının muhalefetini kıran ve o zaman hayatta olmayan Seyyid Bey'e de yapılmıştı. Eleştirilerine hedef olan bir başka kitle ise Ankara hükümetinin icraatlarını yazılılarıyla tasvip eden Mısır âlimleriyle bu konuda sessiz kalan bütün İslâm âlemiydi.

Saltanatın hilâfetten ayrılması ve saltanatın kaldırılmasıyla başlayan, hilâfetin ilgasıyla devam eden süreci Mustafa Sabri, Ankara hükümetinin Türkiye'de pozitivist ve seküler bir toplum yaratma çabası olarak değerlendirmiştir.

Ona göre, hem dinî hem de dünyevî görevleri bulunan hilâfet makamı ilga edilmemeliydi. Çünkü bu makam ilk halife döneminden beri yaşatılmış ve gelekselleşmişti. Ayrıca bu makamda bulunan halifenin dinî ve dünyevî işlerde Hz. Peygamber'e vekâlet etmesi bu makamın önemini daha da arttırmaktaydı. Uygulamalardaki yanlışlıklar ıslâhını gerektirir, ama ilgasını gerektirmezdi.

Hırslı ve katı bir kişiliğe sahip olan Mustafa Sabri'nin yetişme tarzı ve Şeyhülislâmlık gibi bir görevi ifa etmesi, düşüncemize göre onun fikir yapısına hayli tesir etmiştir. O kadar hırslıydı ki padişaha Damad Ferit Paşa'nın ülke meselelerini halledemediğini beyanla kendisinin sadrazam yapılması halinde bütün problemleri çözeceğini söyleyebilecek kadar... O kadar sert ve katıydı ki hilâfet makamına ve padişaha bağlılığı yüzünden Anadolu'da başlayan millî mücadeleyi tasvip etmeyip desteklemediğini ve bu mücadelenin sona erdirilmesi için sert tedbirler alınması gerektiğini ifade edecek kadar...

Mustafa Sabri, gelenekçi katı tutumu ve fikirleri yüzünden Türkiye'de tutunamayacağını anladığı için yurt dışına çıkmak zorunda kalmıştır. Ülkeden uzak olması, onu hem Türkiye'deki hem de başta Mısır olmak üzere diğer İslâm ülkelerindeki siyasi ve dinî konulardaki gelişmeleri takip etmekten alıkoymamış, bilâkis *Yarın* gazetesindeki genelde eleştiri üslubuyla yazdığı yazılarıyla gelişmeleri yakından takip ettiğini göstermiştir. Özellikle Ankara hükümetinin Türkiye'de takip ettiği siyaseti ve dinî uygulamaları -tabii buna hilâfetin kaldırılması dâhildir- sürekli eleştirmesi kendisinin 150'likler listesine alınmasına sebep olmuştur.

Bizim Mustafa Sabri ile ilgili buraya kadar yaptığımız değerlendirmelerden çıkardığımız sonuç şudur: Gelenekçi tutumundan hiçbir zaman taviz vermeyen Mustafa Sabri, doğru bildiğini her zaman ve her yerde söylemekten kaçınmadığı gibi yanlış bulduğunu o nispette de eleştirmekten çekinmemiştir. Hilâfet meselesi konusunda takındığı tavrı buna dayanak olarak gösterebiliriz. Hayatını eleştiri üzerine kurduğunu söyleyebileceğimiz Mustafa Sabri'nin, hilâfetin kaldırılmasına bu kadar karşı çıkmasını ve tepki göstermesini, Şeyhülislâmlığı dolayısıyla bu makama duyduğu hissî yakınlık ve yeni Türkiye'de böyle bir imkânın olmayışı kadar İslâm tarihiyle özdeşleşen ve gelenekselleşen bu makamın, kendi ifadesiyle önce yetki ve sorumluluklarından arındırılarak işe yaramaz bir hale ardından da zamanı gelince kaldırılmasını bir çeşit hazmedemeyişle açıklayabiliriz.

Bir çok defa belirttiğimiz gibi Sünnî Müslümanlar için önem taşıyan bir makam olan hilâfet, İslâm tarihi boyunca tartışılan ve uğrunda çok kan dökülen bir makam olmuştur. Tartışmalar ilk halife ile başlamış son halife ile de bitmemiştir. Bu tartışmalarda, bizce ilginç olan Seyyid Bey gibi *hukukçu* bir şahsiyetin hilâfetin ilgasından yana düşünce ve tavır sergilerken *dinî* bir nosyonu benimsemesi, Mustafa Sabri gibi *dinî* bir şahsiyetin ise hilâfetin devamından yana mücadele verirken *siyasi* bir tavrı öne çıkarmasıdır.